

Роман ВОЛОШИН

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аграрного менеджменту і права,
Тернопільський національний економічний університет

Любов ЗАСТАВНЮК

викладач кафедри аграрного менеджменту і права,
Тернопільський національний економічний університет

РОЗВИТОК АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У КОНТЕКСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Розглянуто структуру та динаміку розвитку і землекористування аграрних підприємств. Охарактеризовано основні тенденції розвитку агрохолдингів.

Ключові слова: земельні відносини, аграрна реформа, аграрне підприємництво, аграрне підприємство, агрохолдинг, ринок землі.

Становлення ринкових відносин в аграрному секторі економіки України мало свої особливості, зумовлені специфікою аграрної реформи. Її здійснення забезпечило значні земельні трансформації, на основі яких відбулася зміна структури аграрного підприємництва за рахунок приватизації та розпаювання землі. Результатом цього процесу стало формування на базі приватної власності на землю і майно господарських структур ринкового типу: від дрібнотоварних селянських господарств до потужних агрохолдингів. Така різноманітність організаційно-правових форм господарювання аграрних підприємств стала основою для формування моделі ринкових відносин в галузі.

Основні теоретично-методологічні і практичні аспекти земельної реформи в контексті інституційних перетворень в економіці досить широко висвітлені в працях відомих економістів-аграрників В. Андрійчука, П. Музики, О. Павлова, П. Саблука, М. Федорова, де достатньо повно розглянуто питання здійснення земельних трансформацій та їх вплив на структуру аграрного підприємництва. Проте сучасні процеси, характерні для аграрного сектору економіки, зміщують основні акценти наукових досліджень в даній сфері на організаційні процеси, що відображають механізми використання здобутків аграрної реформи через активний розвиток господарських структур ринкового типу, концентрації земельних угідь, капіталізації галузі.

Мета і завдання дослідження полягають в аналізі впливу земельних трансформацій на структуру аграрного підприємництва і становлення агрохолдингів, визначенні основних теоретико-методологічних аспектів цього процесу, а також формуванні цілісних висновків та обґрунтуванні тенденцій щодо подальшого їх розвитку.

Реформування земельних відносин відбувалося внаслідок реалізації цілого комплексу інституційних, економічних, соціальних, правових, екологічних та інших заходів, спрямованих на формування нових за змістом і характером суспільних відносин, пов'язаних із використанням землі. Земельна реформа стала складовою частиною економічної реформи в державі, що забезпечила не лише передачу власності на землю селянам, але й здійснення ряду інших нормативно-правових та інституційно-функціональних заходів.

Початковий етап реформування передбачав

роздержавлення землі і її передачу у колективну власність сільськогосподарським підприємствам. На другому етапі ця земля була поділена на паї (частки) і розпайована між членами сільськогосподарських підприємств. У результаті цього понад 6 млн. сільських жителів отримали сертифікати, що підтвердили їх право на виділення земельної частки у приватну власність.

Отримання сертифікатів зумовило активізацію трансакцій з приводу оренди, дарування, передачі і обміну земельних наділів, які й забезпечили існуючу структуру землекористування (табл. 1).

Як бачимо, найбільш чисельними аграрними формуваннями в результаті реформ стали фермерські господарства, які у сукупності із приватними аграрними підприємствами склали майже 50 % від загальної чисельності аграрних утворень. Проте основні земельні угіддя зосередилися в складі сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю, на кожне з яких припало більше 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь. На кожне із названих трьох форм господарювання припало у середньому більше 1 тис. га сільськогосподарських угідь, у той час, як на 1 приватне аграрне підприємство – 623 га, фермерське – 246 га, інші форми агроформувань – 247 га, при середньому показнику по галузі – 547 га. У результаті цього найбільше угідь зосередилось у сільськогосподарських товариствах з обмеженою відповідальністю (понад 46,8 %). Приватні та фермерські господарства у сукупності акумулювали 33 % угідь.

Динаміка чисельності та землекористування аграрних формувань відображає тенденції до збільшення кількості сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю та угідь у їх користуванні. Схожа тенденція характерна і для фермерських господарств. Зворотними процесами характеризуються сільськогосподарські кооперативи та, у меншій мірі, приватні аграрні підприємства. Важливою особливістю аналізованих процесів є формальне зменшення середніх показників землекористування по усіх формах аграрних підприємств, в той час у неформальному полі відбувається концентрація сільськогосподарських угідь в межах агрохолдингів.

У результаті цього кількість господарств, що мають у власності понад 10 тис. га землі щороку збільшується, і в

Таблиця 1. Динаміка структури чисельності та землекористування аграрних формувань України станом на 01.01.2010 р. [6]

Види агроформувань	Чисельність агроформувань станом на:				Обсяг сільськогосподарських угідь станом на:				Обсяг угідь середньом на 1 підприємства, станом на:	
	01.01.2008 р.		01.01.2010 р.		01.01.2008 р.		01.01.2010 р.		01.01.08 р.	01.01.10 р.
	тис. од.	%	тис. од.	%	млн. га	%	млн. га	%		
Сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю	7,3	22,4	7,9	23,0	8,4	45,1	8,8	46,8	1151	1114
Приватні аграрні підприємства	5,2	16	5,3	15,4	3,4	18,2	3,3	17,6	654	623
Акціонерні товариства	0,7	2,2	0,7	2,0	0,9	4,9	0,9	4,8	1286	1286
Сільськогосподарські кооперативи	1,3	4,1	1	2,9	1,4	7,3	1,0	5,3	1077	1000
Фермерські господарства	11	33	12	34,3	2,7	14,4	2,9	15,4	252	246
Інші форми агроформувань	7,2	22,3	7,7	22,4	1,9	10	1,9	10,1	264	247
Всього (*у середньому)	32	100	34	100	18,7	100	18,8	100	577*	547*

даний момент вони володіють понад 43 % сільськогосподарських угідь, середній розмір одного із таких утворень становить 18,5 тис. га. У Тернопільській області в 2009 році тільки як самостійні господарюючі суб'єкти функціонували 7 підприємств, що мають у своєму володінні понад 10 тис. га землі – це ТОВ "Бучаагрохолдінг", НВФГ "Мрія", ТОВ "Україна", ТОВ "Агрополіс", ПП "Агропродсервіс", ТОВ "Мрія-Підгайці", СТОВ "Агро-Лан". З них лише ТОВ "Україна" і ПП "Агропродсервіс" не входять до складу і самі не є агрохолдингами. Окрім цього, значна кількість дрібніших господарств є відокремленими підрозділами неформальних структур холдингу, що значно ускладнює процедуру аналізу діяльності таких утворень. На території області функціонує 9 агрохолдингів, більшість з яких мають тут дочірні підприємства, що входять до їхнього складу на формальній чи неформальній основі. Серед них найбільшими є ТОВ "Українські аграрні інвестиції" (загальна площа угідь 330 тис. га), група компаній "Агрохолдинг "Мрія" (218 тис. га), цукровий холдинг "Дакор" (163 тис. га).

Загалом, аграрні холдинги за твердженням В. Г. Андрійчука є результатом капіталізації та економічної концентрації, а їх особливою рисою є спосіб організації управління на основі виділення головної великої компанії і втрати права юридичної особи усіма іншими підприємствами, що увійшли до її складу, з подальшим їх перетворенням у структурні підрозділи [1, с. 47]. Відповідно до цього твердження, аграрні холдинги є формою агропромислової інтеграції, що, зазвичай, має вертикальний характер і формується на основі об'єднання капіталів різних секторів економіки задля забезпечення технологічної єдності або економічної диверсифікації господарських процесів компаніями-інтеграторами.

Динаміка розвитку агрохолдингів останнім часом характеризується спільною тенденцією, що відображає їх першочергові інтереси на даному етапі – прагнення до нарощування земельного банку. Результатом цього є виникнення все нових структур, що мають у своєму користуванні більше 150 тис. га сільськогосподарських угідь. До таких, зокрема належать: ТОВ "Українські аграрні інвестиції" (330 тис. га), ВАТ ММК ім. Ілліча (225 тис. га), NSH Capital (200 тис. га), ДП "Нафком-Агро" (200 тис. га), ВАТ "Миронівський хлібопродукт" (180 тис. га), Агропромхолдинг "Астарта-Київ" (180 тис. га),

ЗАТ "Райз-Максимко" (160 тис. га), Група компаній "Агрохолдинг "Мрія" (158 тис. га) [7].

На сьогодні агрохолдинги є чи не єдиними об'єктами які нараощують виробничі потужності і формують замкнений технологічний та логістичний цикл "виробництво-зберігання-реалізація" агропродовольчої продукції із забезпеченням відповідного рівня технологічного сервісу. Слід також зауважити, що активізація діяльності агрохолдингів, спрямована на збільшення площ земельних угідь, зважаючи на інтегрованість їх інтересів із представниками великого бізнесу та політичних еліт, дозволяє припускати швидке скасування мораторію на продаж землі. Потенційно цей процес може стати серйозним поштовхом для розвитку аграрного бізнесу, зважаючи на можливість збільшення вартості активів аграрних підприємств за рахунок включення до їх складу земельних угідь.

Проте запровадження вільного ринку землі несе у собі ризики для власників земельних часток, які будуть вимушені їх позбутися. За даними експертів свої паї вже сьогодні готові продати понад 22 % власників. Результатом цього може бути вивільнення понад 1 млн. зайнятих у сільському господарстві селян [3, с. 423], а це може зумовити зростання рівня безробіття та бідності на селі, занепад інфраструктури та зменшення податкових надходжень до сільських бюджетів.

Розвиток аграрного підприємництва на сучасному етапі відбувається у тісному зв'язку із процесами землекористування, що пояснюється високою імовірністю відміни мораторію на вільний продаж землі уже в найближчому майбутньому. Цим значною мірою, пояснюється швидке нарощування земельних площ діючими в Україні агрохолдингами. Такий процес має як позитивні, так і негативні сторони, тому вимагає активного втручання держави у формі прийняття регулюючих актів, що дозволять захистити сільське населення від втрати своїх наділів, поширення безробіття і бідності.

Список літератури

1. Андрійчук, В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : [монографія] / В. Г. Андрійчук – Ніжин : ТОВ В-во "Аспект-Поліграф", 2007. – 216 с.
2. Музика, П. Моніторинг трансформації земельних відносин і організація землекористування на регіональному рівні /

- П. Музика // *Аграрна економіка* – 2009. – № 3-4. – С. 27-35.
3. Павлов, О. І. Земельні відносини у системі сучасних аграрних перетворень / О. І. Павлов // *Науковий вісник ЛНАУ. Економічні науки* – 2009. – № 5. – С. 421-427.
4. Саблук, П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П. Т. Саблук – К.: ННЦ "ІАЕ", 2006. – 396 с.
5. Федоров, М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов (доповідь) / М. М. Федоров // *Економіка АПК*. – 2009. – № 3. – С. 4-18.
6. Про реорганізацію та розподіл земель недержавних сільськогосподарських підприємств України. Державний комітет із земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dkzr.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=110432&cat_id=36903.
7. Топ-25 лендлордів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.domik.volyn.ua/articles/top-25-lendlordiv-ukraini.

РЕЗЮМЕ

Волошин Роман, Заставнюк Любов

Развитие аграрного предпринимательства в контексте земельных трансформаций

В статье рассмотрено динамику и структуру аграрного предпринимательства в контексте развития земельных отношений, охарактеризовано основные тенденции данного процесса. Определено сущность агрохолдингов и их место в системе агробизнеса. Особенное внимание обращено землепользованию и обоснованию направлений развития агрохолдингов. Установлено позитивные и негативные стороны формирования свободного рынка земли для агрохолдингов и сельского населения. Обосновано целесообразность государственного регулирования данного процесса.

RESUME

Voloshyn Roman, Zastavnyuk Ljubov

The development of agrarian business in a context of ground transformations

In article the dynamics and structure of agrarian business in a context of ground relations development are considered, and the basics tendencies of this process are characterised. The essence of agrarian holdings and their place in agrarian business system are defined. The especial attention is turned to land tenure and a substantiation of agrarian holdings development directions. The positive and the negative sides of free earth market formation are established for agrarian holdings and agricultural population. The expediency of state regulation of this process is proved.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2010 р.